

Skyrybos ir sutuoktinių socialiniai ekonominiai ištekliai

AUŠRA MASLAUSKAITĖ¹, AIVA JASILIONIENĖ²,
DOMANTAS JASILIONIS¹, VLADA STANKŪNIENĖ¹

¹ Lietuvos socialinių tyrimų centras, A. Goštauto g. 58, LT-01108 Vilnius

El. paštas: amaslauskaite@ktl.mii.lt; jasilionis@demogr.mpg.de; vladast@ktl.mii.lt

² Makso Planko demografinių tyrimų institutas, Konrad Zuse str. 1, 18057, Rostokas, Vokietija

El. paštas: jasilioniene@demogr.mpg.de

Lietuva išsiskiria vienais aukščiausių ištuokų rodiklių ES, kurie su nedideliais svyravimais iš esmės nekinta jau daugiau nei tris dešimtmečius. Nors skyrybos gana dažnos, beveik nėra tyrimų, nagrinėjančių ištuokų socialinį mechanizmą. Šio straipsnio tikslas – remiantis tiksliausia populiacijos lygmenis, o ne atrankinių tyrimų informacija, atskleisti individo socialinių ekonominių išteklių įtaką ištuokos rizikai Lietuvoje. Pristatomas tyrimas* yra išskirtinis dėl savo empirinio šaltinio – 2001 m. gyventojų surašymo ir pirmųjų santuokų ir ištuokų registrų duomenų jungtinės bazės, kuri teikia informaciją apie visus susituokusius Lietuvos gyventojus. Nagrinėjama, kaip išsilavinimas ir užimtumo statusas modeliuoja skyrybų riziką vyrų ir moterų subpopuliacijose, kontroliuoja daugelį socialinių demografinių individualių ir partnerystės veiksnių. Tyrimas atskleidė, jog menki socialiniai ekonominiai ištekliai vyrams yra susiję su didesne skyrybų rizika, moterims žemas išsilavinimas mažina santuokos stabilumą, o užimtumo statusas neturi vienareikšmiško poveikio.

Raktažodžiai: skyrybos, skyrybų determinantės, šeimos stabilumas ir socialiniai ekonominiai ištekliai.

ĮVADAS

Partnerių socialinių ekonominių išteklių ir ištuokos rizikos ryšys plačiai nagrinėjamas Europos ir JAV šeimos sociologijos ir demografijos tyrimuose. Vis dėlto vieno atsakymo į klausimą – kas dažniau skiriasi, ar esantys socialinės struktūros „apačioje“, ar „viršuje“ – nėra, nustatyti ryškūs skirtumai ne tik tarp šalių, bet ir atskirose šalyse tarp vyrų bei moterų. Pirmuoju atveju tyrimų rezultatai yra vienodesni: vyrai žemesnėse socialinėse ekonominėse pozicijose skiriasi dažniau (Oppenheimer 1997; Amato, James 2010; Lyngstad, Jalovaara 2010). Moterų atveju JAV tyrimai rodo, kad žemesnis išsilavinimas didina skyrybų riziką (Amato, James 2010), o Europoje vieno modelio nėra. Dar mišresni atsakymai apie moterų užimtumą. Vienos studijos rodo, jog jis turi santuoką destabilizuojantį efektą (Chan, Halpin

* Straipsnis parengtas įgyvendinant visuotinės dotacijos priemonės VP1-3.1-ŠMM-07-K „Parama mokslininkų ir kitų tyrėjų mokslinei veiklai (visuotinė dotacija)“ projektą Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-02-067. Projektas finansuojamas Europos socialinio fondo (ESF) lėšomis pagal Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programą.

2002; Jalovaara 2001; 2003, Lyngstad, Jalovaara 2010), kitos – priešingai (Svarer, Verner 2006), o trečios teigia, jog ne pats užimtumas, bet kiti šeimos ir kontekstinio lygmens veiksniai gali paversti užimtumą skyrybų riziką didinančiu arba mažinančiu veiksmu (Sigle-Rushton 2010; Cooke, Gash 2010). Moterų išsilavinimo įtaka ištuokų rizikai tirta ir Lietuvoje. Remiantis skirtingais atrankiniais tyrimais (Šeimos ir gimstamumo tyrimas, Kartų ir lyčių tyrimas) nustatyta, jog žemesnis išsilavinimas susijęs su didesne galimybe išsiskirti (Härkönen and Dronkers 2006; Maslauskaitė, Baublytė 2012).

Šio straipsnio tikslas – atskleisti individo socialinių ekonominių išteklių įtaką ištuokos rizikai Lietuvoje. Pristatomas tyrimas yra išskirtinis dėl savo empirinio šaltinio – 2001 m. gyventojų surašymo ir pirmųjų santuokų ir ištuokų registrų duomenų jungtinės bazės, kuri teikia informaciją apie visus susituokusius Lietuvos gyventojus. Tokių duomenų bazių naudojimas skyrybų tyrimuose unikalus ne tik Lietuvos, bet ir tarptautiniame kontekste, nes panašaus pobūdžio tyrimai atliekami tik kai kuriose Šiaurės Europos šalyse, o Vidurio ir Rytų Europos regione iš viso nevykdomi.

DUOMENYS IR METODAI

Tyrimo rezultatai gauti analizuojant unikalų Europoje duomenų rinkinį, kuriame sujungti 2001 m. Lietuvos gyventojų ir būstų surašymo ir 2001–2003 m. pirmųjų santuokų bei ištuokų įrašai. Duomenų rinkinys sukurtas dviem etapais. Pirmame etape sujungti individualūs surašymo ir skyrybų, mirčių, emigracijos įrašai, šį darbą atliko Lietuvos statistikos departamento specialistai. Antrame etape individualaus lygmens duomenys buvo transformuoti į agreguotą multidimensinį dažnių formatą, gauta agreguota informacija apie pirmas skyrybas ir skyrybų riziką patiriančią populiaciją (sutuoktinius) atsižvelgiant į įvairius sociodemografinius ir socioekonominius požymius.

Duomenų rinkinyje yra informacija apie visus pirmą kartą santuoką įregistravusius Lietuvos gyventojus nuo 15 iki 60 metų amžiaus, užfiksuota 41 tūkst. registruotų skyrybų ir 3,18 mln. metų (*person years of exposure*), praleistų pirmoje santuokoje. Tokių metų skaičius – tikslesnis išgyvenančių demografinio įvykio riziką gyventojų skaičiaus rodiklis nei plačiai naudojama jo aproksimacija – vidutinis metinis gyventojų skaičius. Kiti analizei naudoti kintamieji: pirmosios santuokos trukmė, santuokos kohorta, amžius pirmosios santuokos metu, lytis, vaikų skaičius (tik moterims prieinama informacija), išsilavinimas, tautybė, užimtumo statusas, gyvenamoji vietovė. Dauguma kintamųjų gauti iš surašyme fiksuotos informacijos. Santuokos trukmės, kohortos, amžiaus santuokos metu kintamieji sukurti remiantis santuokos datos įrašais surašyme ir skyrybų registre bei surašyme surinkta informacija apie tikslią individo gimimo datą. Išskirtos trys išsilavinimo kategorijos: aukščiausias (ISCED 5–6), vidutinis (ISCED 3–4) ir žemas (ISCED 0–2). Moterų ir vyrų skyrybų ir santuokinių metų pasiskirstymas pagal išsilavinimą ir užimtumą pateiktas 1-oje lentelėje.

Santykiniai vyrų ir moterų pirmųjų skyrybų skirtumų rodikliai ir šių rodiklių 95 % pasikliautiniai intervalai buvo apskaičiuoti taikant Puasono regresijos modeliavimą, kai priklausomas kintamasis – pirmųjų skyrybų skaičius kiekvienoje kintamųjų kategorijų kombinacijoje. Pagrindiniai tyrimo nepriklausomi kintamieji (socioekonominio statuso rodikliai) – išsilavinimas ir užimtumas. Lyginamosiomis grupėmis laikėme aukštojo išsilavinimo kategoriją (skirtumų pagal išsilavinimą atveju) ir ekonomiškai aktyvių užimtų gyventojų kategoriją (skirtumų pagal užimtumo statusą atveju). Modeliuojant skyrybų riziką naudoti ir kiti sociodemografiniai bei socioekonominiai kintamieji. Nepriklausomų paaiškinančiųjų kintamųjų efektai pateikti kaip santykinė skyrybų rizika.

1 lentelė. Moterų ir vyrų skyrybų bei metų, praleistų pirmoje santuokoje, skaičius (tūkstančiais; *person years of exposure*) pagal išsilavinimą ir užimtumo statusą 2001–2003

	Moterys		Vyrai	
	Skyrybos	Metų, praleistų pirmoje santuokoje, skaičius	Skyrybos	Metų, praleistų pirmoje santuokoje, skaičius
Išsilavinimas				
Aukščiausias (ISCED 5–6)	4,2 (21,0 %)	304,3 (20,8 %)	2,9 (16,1 %)	235,7 (17,2 %)
Vidutinis (ISCED 3–4)	13,3 (67,2 %)	1012,8 (69,1 %)	12,1 (67,6 %)	936,7 (68,5 %)
Žemas (ISCED 0–2)	2,3 (11,8 %)	148,0 (10,1 %)	2,9 (16,4 %)	195,3 (14,3 %)
Užimtumo statusas				
Dirba	13,7 (69,0 %)	993,8 (67,8 %)	12,4 (69,1 %)	1021,5 (74,7 %)
Bedarbis	2,8 (14,3 %)	194,8 (13,3 %)	3,5 (19,6 %)	209,1 (15,3 %)
Ekonomiškai neaktyvus: negalia, invalidumas	0,4 (2,1 %)	58,7 (4,0 %)	0,5 (2,6 %)	56,9 (4,2 %)
Ekonomiškai neaktyvus: namų šeimininkas (-ė)	1,7 (8,7 %)	150,0 (10,2 %)	0,2 (1,2 %)	20,5 (1,5 %)
Ekonomiškai neaktyvus: studentas (-ė)	0,5 (2,6 %)	15,9 (1,1 %)	0,1 (0,6 %)	3,4 (0,3 %)
Ekonomiškai neaktyvus: kita	0,5 (2,3 %)	50,2 (3,4 %)	0,9 (4,8 %)	52,0 (3,8 %)
Negalima nustatyti	0,2 (1,0 %)	1,7 (0,1 %)	0,4 (2,2 %)	4,3 (0,3 %)
Iš viso	19,8 (100,0 %)	1465,0 (100,0 %)	17,9 (100,0 %)	1367,8 (100,0 %)

TYRIMO REZULTATAI

Antroje ir trečioje lentelėse pateikti rezultatai apie pagrindinių nepriklausomų kintamųjų – išsilavinimo ir užimtumo – įtaką moterų ir vyrų skyrybų rizikai. Nustatyta, jog Lietuvoje egzistuoja reikšmingas ryšys tarp sutuoktinio išsilavinimo ir skyrybų. Moterų atveju šio ryšio kryptis reikšmingai kinta priklausomai nuo kontroliuojamų požymių. Jei atsižvelgsime tik į tokias demografines determinantes kaip santuokos trukmė, santuokos kohorta ir amžius pirmosios santuokos metu, tuomet didesnę tikimybę išsiskirti turi aukščiausią išsilavinimą turinčios moterys (žr. 2 lentelė, 1–3 modeliai). Įvedus gyvenamosios vietos kontrolinį kintamąjį, išsilavinimo ir skyrybų rizikos sąryšio kryptis iš esmės pasikeičia: moterys su žemiausiu išsilavinimu turi didžiausią tikimybę išsiskirti, palyginti su kitomis dvejomis išsilavinimo grupėmis (4 modelis). Išsilavinimo efekto kryptis nesikeičia, o dydis išauga, kai kontroliuojami visi nepriklausomi kintamieji. Moterų su žemiausiu išsilavinimu ištuokos rizika yra 20 % didesnė, palyginti su turinčiomis aukštesnę išsilavinimą, ir tai pasakytina kontroliuojant tokius požymius kaip santuokos trukmė, santuokos kohorta, amžius santuokos metu, vaikų skaičius, užimtumas, tautybė, gyvenamoji vieta, gimimo vieta.

Vyrų atveju jau pradiniam modelyje išsilavinimo ir skyrybų rizikos ryšio kryptis yra priešinga fiksuotai moterų populiacijai. Vyrai su žemiausiu išsilavinimu pasižymi didesne ištuokos rizika nei priklausantys aukščiausiai išsilavinimo grupei, o vidutinės išsilavinimo grupės vyrai – mažesne (2 lentelė, 1 ir 3 modeliai). Kaip ir moterų atveju, pridėjus gyvenamosios vietos požymį, efekto dydis reikšmingai išauga, o kontroliuojant visus nepriklausomus kintamuosius matome, jog su didžiausia ištuokos rizika susiduria žemiausios išsilavinimo grupės vyrai (6 modelis).

2 lentelė. Santykinė skyrybų rizika pagal išsilavinimo grupes, skirtingi kontrolinių kintamųjų rinkiniai, Puasono regresija (2001–2003)

Išsilavinimas	1 modelis (kontroliuojama santuokos trukmė, santuokos kohorta, amžius pirmos santuokos metu)	1A modelis (1 modelio nepriklausomi kintamieji + vaikų skaičius)	2 modelis (1 modelio nepriklausomi kintamieji + užimtumo statusas)	3 modelis (1 modelio nepriklausomi kintamieji + tautybė)	4 modelis (1 modelio nepriklausomi kintamieji + gyvenamoji vieta)	5 modelis (1 modelio nepriklausomi kintamieji + gimimo vieta)	6 modelis (visi nepriklausomi kintamieji)
MOTERYS							
Aukščiausias	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Vidutinis	0,87*** 0,84–0,90	0,90*** 0,87–0,93	0,89*** 0,86–0,92	0,88*** 0,85–0,91	0,93*** 0,90–0,97	0,94*** 0,91–0,98	1,00 0,96–1,03
Žemas	0,92** 0,87–0,97	1,01 0,95–1,06	0,97 0,92–1,03	0,93** 0,88–0,98	1,12*** 1,06–1,18	1,07** 1,01–1,13	1,20*** 1,14–1,28
LR testas, Chi kvadratas (laisvės laipsnių skaičius)	–	1 532 (4) p ≤ 0,001	899 (6) p ≤ 0,001	622 (4) p ≤ 0,001	1 230 (1) p ≤ 0,001	1 075 (3) p ≤ 0,001	3 615 (18) p ≤ 0,001
VYRAI							
Aukščiausias	1,00	–	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Vidutinis	0,93*** 0,89–0,97	–	0,88*** 0,84–0,91	0,95* 0,91–0,99	1,02 0,98–1,06	1,02 0,98–1,06	1,00 0,96–1,04
Žemas	1,07** 1,02–1,13	–	0,95* 0,90–1,00	1,11*** 1,05–1,17	1,30*** 1,23–1,37	1,24*** 1,18–1,31	1,19*** 1,12–1,25
LR testas, Chi kvadratas (laisvės laipsnių skaičius)	–	–	940 (6) p ≤ 0,001	924 (4) p ≤ 0,001	1 152 (1) p ≤ 0,001	1 264 (3) p ≤ 0,001	3 351 (14) p ≤ 0,001

Pastaba: išryškinta statistiškai reikšminga santykinė skyrybų rizika; *** – p ≤ 0,001; ** – p ≤ 0,01; * – p ≤ 0,05.

Užimtumo ir skyrybų ryšio kryptis moterų ir vyrų atveju iš esmės skiriasi. Dirbančios, bedarbės ar nedirbančios dėl negalios, studentės moterys išsituokia vienodai dažnai. Vienintelis statistiškai reikšmingas efektas fiksuojamas namų šeimininkų atveju. Namų šeimininkės išsituokia rečiau nei dirbančios moterys, ir šis ryšys krypties požiūriu nekinta visuose modeliuose. Jų skyrybų tikimybė sudaro tik apie 60–70 % tos, kuri fiksuota dirbančioms moterims.

Kitai nei moterims vyrams užimtumas yra ypač svarbus santuokos stabilumą lemiantis struktūrinis veiksnys. Visos ekonomiškai neaktyvios vyrų grupės pasižymi didesne ištuokos rizika nei ekonomiškai aktyvūs dirbantys vyrai (3 lentelė). Išimtis yra tik ekonomiškai neaktyvūs vyrai, turintys namų šeimininko statusą, jų skyrybų tikimybė nėra statistiškai reikšmingai skirtinga nuo dirbančių vyrų. Vyrų užimtumo statuso ir skyrybų ryšio kryptis nesikeičia į modelius įtraukus papildomus kontrolinius kintamuosius (žr. 3 lentelė, 1–6 modeliai). Kontroliuojant visus analizei prieinamus struktūrinius požymius aukščiausia skyrybų rizika būdinga vyrams bedarbiams ir ekonomiškai dėl „kitų“ priežasčių neaktyviems vyrams, palyginti su dirbančiais, ji didesnė ir dėl kitų priežasčių nedirbančių vyrų, nedirbančių dėl negalios ar vyrų studentų (6 modelis).

Nors šio tyrimo dėmesio centre – išsilavinimo ir užimtumo įtaka skyryboms, trumpai verta paminėti nustatytą ir kitų nepriklausomų kintamųjų poveikį (žr. 1, 3 lenteles). Santuoka

3 lentelė. Santykinė skyrų rizika pagal užimtumo statusą, skirtingi kontrolinių kintamųjų rinkiniai, Puasono regresija (2001–2003)

Užimtumo statusas	1 modelis (kontroliuojama santuokos trukmė, santuokos kohorta, amžius pirmos santuokos metu)	1A modelis (1 modelio nepriklausomi kintamieji + vaikų skaičius)	2 modelis (1 modelio nepriklausomi kintamieji + išsilavinimo grupė)	3 modelis (1 modelio nepriklausomi kintamieji + tautybė)	4 modelis (1 modelio nepriklausomi kintamieji + gyvenamoji vieta)	5 modelis (1 modelio nepriklausomi kintamieji + gimimo vieta)	6 modelis (visi nepriklausomi kintamieji)
MOTERYS							
Užimta, dirba	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Bedarbė	1,00 0,96–1,04	1,01 0,97–1,06	1,01 0,97–1,05	1,00 0,96–1,04	1,03 0,99–1,07	1,01 0,97–1,05	1,03 0,96–1,04
Ekonomiškai neaktyvi: negalia, invalidumas	0,97 0,88–1,08	0,95 0,86–1,05	0,98 0,89–1,09	0,98 0,89–1,08	1,03 0,93–1,14	1,01 0,91–1,12	0,98 0,88–1,08
Ekonomiškai neaktyvi: namų šeimininkė	0,60*** 0,57–0,63	0,68*** 0,65–0,72	0,60*** 0,57–0,63	0,60*** 0,57–0,63	0,70*** 0,66–0,73	0,64*** 0,61–0,67	0,75*** 0,57–0,63
Ekonomiškai neaktyvi: studentė	1,07 0,97–1,17	1,04 0,95–1,14	1,08 0,98–1,18	1,06 0,96–1,16	1,04 0,95–1,14	1,03 0,94–1,13	1,00 0,97–1,17
Ekonomiškai neaktyvi: kita	0,83*** 0,75–0,91	0,88** 0,80–0,97	0,83*** 0,76–0,91	0,83*** 0,76–0,91	0,85*** 0,77–0,93	0,83*** 0,75–0,91	0,88** 0,75–0,91
LR, Chi kvadratas (laisvės laipsnių skaičius)	–	1 258 (4) p ≤ 0,001	47 (2) p ≤ 0,001	493 (4) p ≤ 0,001	962 (1) p ≤ 0,001	928 (3) p ≤ 0,001	2 763 (14) p ≤ 0,001
VYRAI							
Užimtas, dirba	1,00	–	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Bedarbis	1,36*** 1,31–1,41	–	1,37*** 1,32–1,43	1,37*** 1,32–1,42	1,42*** 1,37–1,47	1,38*** 1,33–1,43	1,41*** 1,36–1,46
Ekonomiškai neaktyvus: negalia, invalidumas	1,18*** 1,08–1,30	–	1,19*** 1,09–1,31	1,20*** 1,09–1,32	1,27*** 1,15–1,39	1,23*** 1,12–1,35	1,26*** 1,14–1,38
Ekonomiškai neaktyvus: namų šeimininkas	0,87* 0,76–1,00	–	0,88 0,77–1,01	0,88 0,77–1,01	1,07 0,93–1,22	0,94 0,82–1,08	1,06 0,92–1,22
Ekonomiškai neaktyvus: studentas	1,33** 1,10–1,60	–	1,34** 1,11–1,61	1,25* 1,04–1,51	1,27* 1,05–1,53	1,26* 1,04–1,52	1,21* 1,01–1,47
Ekonomiškai neaktyvus: kita	1,37*** 1,28–1,47	–	1,38*** 1,29–1,48	1,36*** 1,27–1,46	1,45*** 1,35–1,55	1,37*** 1,28–1,47	1,41*** 1,31–1,51
LR, Chi kvadratas (laisvės laipsnių skaičius)	–	–	46 (2) p ≤ 0,001	838 (4) p ≤ 0,001	1 151 (1) p ≤ 0,001	1 152 (3) p ≤ 0,001	2 457 (10) p ≤ 0,001

Pastaba: išryškinta statistiškai reikšminga santykinė skyrų rizika; *** – $p \leq 0,001$; ** – $p \leq 0,01$; * – $p \leq 0,05$.

vyresniame amžiuje susijusi su mažesne ištuokos rizika, ir tai būdinga tiek Lietuvos moterims, tiek vyrams, be to, šie rezultatai siejasi su daugelio kitų šalių. Taigi vyresniame amžiuje kuriama santuoka yra stabilesnė. Ilgesnės trukmės santuokos yra stabilesnės: palyginti su 13 ir daugiau metų trukusiomis santuokomis, visos mažesnės trukmės santuokos turi didesnę

ištuokos riziką. Vyrų atveju ji didesnė jau pirmais, antrais santuokos metais, sparčiai auga nuo antrųjų iki penktųjų metų (yra beveik du kartus didesnė), tačiau ir vėliau rizika tebėra didelė. Moterų atveju ištuokos rizika statistiškai reikšmingai didesnė nuo trečiųjų santuokos metų. Jaunesnėms santuokos kohortoms būdinga didesnė ištuokos rizika nei susituokusiems iki 1979 metų. Skyrybos retesnės, kai šeimoje yra daugiau vaikų (nustatyta moterų populiacijai), o antrasis vaikas turi didžiausią santuoką stabilizuojantį efektą. Lietuvių ir rusų santuokų stabilumas panašus, o lenkų tautybės vyrų ir moterų rizika išsiskirti yra mažesnė. Kaimo gyventojai skiriasi rečiau nei miesto, šis ryšys matomas ir gimimo vietos veiksnio atveju.

DISKUSIJA

Tyrimas atskleidė, jog sutuoktinių socioekonominiai ištekliai, kurie buvo matuojami išsilavinimu ir užimtumo statusu, yra reikšmingas skyrybų riziką lemiantis veiksnys Lietuvoje. Kaip ir daugelyje šalių, Lietuvoje vyrų žemesni socioekonominiai ištekliai sąlygoja didesnę ištuokos riziką – tai fiksuota išsilavinimo ir užimtumo statuso atveju (Amato, James 2010; Lyngstad, Jalovaara 2010). Moterų atveju išsilavinimo ir skyrybų rizikos ryšys yra neigiamas, tačiau užimtumo statusas neturi įtakos ištuokų rizikai, tik namų šeiminkėms būdingos retesnės skyrybos. Šis mišrus efektas, kurį gauname naudodamiesi skirtingais išteklių matais, nurodo, jog moterų atveju ryšys yra kompleksiškesnis, išsilavinimo ir užimtumo įtaką santuokos stabilumui modeliuoja daugiau konteksto veiksnių.

Kaip paaiškinti tai, jog vyrai iš socialinės struktūros „apačios“ turi didesnę tikimybę išsiskirti, o moterys – nebūtinai, nes žemas išsilavinimas didina jų skyrybų riziką, o nedalyvavimas profesiniame darbe – ne? Atsakymo reikėtų ieškoti žvelgiant į skirtingus struktūrinius, kultūrinius ir santykių lygmens argumentus.

Šiuolaikinėje vartojimo ekonomikos visuomenėje, kurioje teisiniai ir socialiniai barjerai ištuokai yra žemi, santuokos tęstinumą lemia tai, ar sėkmingai ji atlieka dvi funkcijas – rizikų sujungimo ir vartojimo papildymo (*consumption complementarity*) (Stevenson, Wolfers 2007). Du dirbantieji, o toks modelis yra tapęs ekonomine būtinybe, apsaugo vienas kitą ir šeimos narius nuo įvairių ekonominių socialinių rizikų (pvz., darbo, pajamų praradimo) ir neša pajamas, kurios ne tik užtikrina šeimai pragyvenimą, bet ir didesnę vartojimą. Tad dėsninga, kad, esant tokioms struktūrinėms sąlygoms, yra didesnė tikimybė išlikti santuokoms, kuriose partneriai turi aukštesnę išsilavinimą ir perspektyvesnes užimtumo pozicijas.

Tačiau santuokos tęstinumą grindžiančios naudos ir nuostolių socialinės ekonominės logikos veikimas priklauso nuo visuomenei būdingo normatyvinio šeimos modelio bei vyrui ir moteriai keliamų kultūrinių lūkesčių. Jei dviejų dirbančiųjų šeimos modelis yra ne tik vyraujanti praktika, bet ir normatyvinis vaizdinys, tuomet tvirtesnės santuokos bus tos, kuriose abu partneriai turi aukštesnius socialinius ekonominius išteklius (geriau išsilavinę, turi palankesnes užimtumo pozicijas). Taigi jie ne tik užtikrins rizikų sujungimo ir vartojimo papildymo funkcijas, bet ir atitiks visuomenės keliamus lūkesčius partnerių vaidmenims.

Atrodo, jog vyrų atveju Lietuvoje stebime atitikimą tarp kultūrinių lūkesčių, socialinių ekonominių išteklių ir santuokos stabilumo. Kultūra vyrams priskiria pagrindinio šeimos pajamų ir materialinės gerovės užtikrintojo vaidmenį (Tereškinas 2011), o visuomenė yra gana homogeniška šių lūkesčių požiūriu (Maslauskaitė 2008; Stankūnienė, Maslauskaitė 2008). Žemesnius socialinius ekonominius išteklius turintys vyrai neatitinka šių lūkesčių, taip pat nėra pajėgūs prisidėti ar pakankamai prisidėti, kad užtikrintų rizikų sujungimą ir vartojimo papildymą. Nedirbantys vyrai ekstremaliai prasilenkia su jiems keliamais lūkesčiais, vyrai su žemais išsilavinimo ištekliais dažniausiai turi neperspektyvias, prastai apmokamas ir pa-

žeidžiamas profesines pozicijas, o visa tai destabilizuoja santuoką. Ir priešingai, dirbantys ir aukštesnio išsilavinimo vyrai ne tik turi galimybę geriau atitikti kultūros jiems keliamus lūkesčius, bet ir užimti profesines pozicijas, kurios garantuoja socialinį saugumą ir didesnes pajamas.

Labai tikėtina, jog būtent kultūros dėmuo sąlygoja tai, jog moterų atveju socialinių ekonominių išteklių ir skyrybų rizikos ryšys nėra vienareikšmis. Priešingai nei vyrams, nedalyvavimas profesinėje veikloje moterims neturi santuoką destabilizuojančio efekto. Nepaisant to, jog moterų profesinis užimtumas Lietuvoje yra išivirtinusi socialinė praktika (Kanopienė 1998; Motiejūnaitė 2010), jų kultūriniai lūkesčiai yra heterogeniški gimimo kohortų ir lyties požiūriu (Jonkarytė 2003). Kultūra ir visuomenė pateikia didesnę moterų vaidmenų įvairovę, tad moterims darbo praradimas ar pasitraukimas iš profesinės veiklos dėl kitų priežasčių nekuria lūkesčių ir vaidmens disonanso. Profesinio vaidmens netekimą kompensuoja motinos ir / ar namų šeimininkės vaidmenys. Tokia socialinė praktika harmoninga egzistuojantiems lūkesčiams – šeima persiorientuoja prie lyčių specializacija paremto šeimos modelio ir tai nedestabilizuoja santuokos. Tuo galima paaiškinti ir žemesnę namų šeimininkų skyrybų riziką, nors gali būti, jog ją sąlygoja ir ribotos šios moterų grupės pasitraukimo iš netenkinančios santuokos galimybės.

Moterys su žemesniu išsilavinimu, panašiai kaip ir vyrai, turi didesnę ištuokos riziką. Gali būti, kad žemas išsilavinimas sąlygoja pažeidžiamas ir neperspektyvias moterų pozicijas darbo rinkoje, todėl jų profesinė veikla negeneruoja pakankamų pajamų, kurios prisidėtų prie rizikų sujungimo ir šeimos vartojimo galimybių užtikrinimo.

Kita vertus, tikėtina, jog šiuo atveju fiksuojamas partnerystės lygmens veiksmų efektas. Atsižvelgiant į tai, jog partnerių išsilavinimo lygis dažnai būna panašus, tikėtina, jog žemo išsilavinimo moterų partneriai disponavo tokiais pačiais išteklių, o būtent šie vyrai, kaip jau aptarėme, turi mažiausias galimybes realizuoti su jais siejamus vyriškumo lūkesčius, atlikti pagrindinio duonpelnio vaidmenį, o tai didina ištuokos riziką. Žinoma, šiai prielaidai pagrįsti reikia papildomų tyrimų.

Nepriteklūs sąlygojantys žemesni socialiniai ekonominiai ištekliai yra susiję ir su vadinamuoju santykių stresu (Fisher, Lierbroer 2006), ir tai yra dar vienas tyrimo rezultatus paaiškinantis argumentas. Poros, susiduriančios su daugiau materialinių sunkumų, patiria didesnę santykių įtampą. Materialiniai nepritekliai, socialinis ir ekonominis nesaugumas gali sąlygoti ir destruktivų elgesį. Socialinės struktūros „apačioje“ esančių vyrų ribotos galimybės atlikti jiems kultūros priskirtus hegemoninio vyriškumo vaidmenis sąlygoja vadinamąjį protestuojančio vyriškumo elgesį, kuris pasižymi agresija, smurtu, alkoholio vartojimu, savi-destruktyviu elgesiu, seksualinio dominavimo moterų atžvilgiu demonstravimu (Connell 2005). Tokios elgesio formos taip pat negatyviai veikia santuokos stabilumą.

Socialinės struktūros „apačioje“ esančios grupės ne tik patiria su skurdu ir nepritekliais susijusį didesnę santykių stresą, bet ir turi prastesnius jo valdymo įgūdžius. Žemesnio išsilavinimo moterys ir vyrai disponuoja mažesniu tarpasmeninių santykių valdymo kapitalu, o žmonės su aukštesniu išsilavinimu turi geresnius komunikacinius ir konfliktų sprendimo įgūdžius (Amaro 1996), tad šie santykių lygmens argumentai taip pat reikšmingi aiškinant gautus rezultatus.

IŠVADOS

Apibendrinant tyrimo rezultatus galima teigti, jog Lietuvoje didesnė ištuokos rizika telkiasi žemesnėse socialinėse ekonominėse grupėse, ir tai ypač pasakytina apie vyrų subpopuliaciją. Žemas išsilavinimas ir ekonominis neaktyvumas dėl bet kokių priežasčių (negalios, bedarbystės

ar pan.) yra susijęs su didesne skyrybų rizika vyrams. Moterims žemas išsilavinimas turi, o ekonominis neaktyvumas neturi ištuokos riziką didinančio efekto. Užimtumo požiūriu tik namų šeimininkės turi mažesnę ištuokos riziką nei kitoms užimtumo grupėms priklausančios moterys. Pabrėžtina, jog šie rezultatai gauti tiriant ne atrankinius, bet visos populiacijos duomenis.

Dažnesnės žemesnių socialinių sluoksnių atstovų skyrybos rodo, jog Lietuvoje, kaip ir daugelyje vakarietiško industrinių visuomenių, įvyko skyrybų ir socialinės klasės sąryšio apsvertimas, kai, sumažėjus skyrybų socialiniams ir teisiniams barjerams, dažniau skiriasi skurdesnio sluoksnio gyventojai, kurie dėl struktūrinės padėties patiria didesnę santykių stresą. Patriarchalūs lyčių vaidmenų lūkesčiai ir ribotos struktūrinės jų realizavimo galimybės, ypač vyrų atveju, yra esminiai šio socialinio skyrybų mechanizmo dėmenys, neigiamai veikiančios šeimos gerbūvį ir santykių kokybę. Todėl gerovės valstybės intervencija turėtų būti nukreipta ne tik į užimtumo galimybių didinimą, bet ir į kultūrinio dviejų dirbančiųjų modelio tapimą normatyviniu.

Gauta 2013 01 10
Priimta 2013 10 15

Literatūra

1. Amato, P. R. 1996. "Explaining the Intergenerational Transmission of Divorce", *Journal of Marriage and the Family* 58(3): 628–640.
2. Amato, P. R.; James, S. 2010. "Divorce in Europe and the United States: Commonalities and Differences across Nations", *Family Science* 1(1): 2–13.
3. Chan, T. W.; Halpin, B. 2002. "Union Dissolution in the United Kingdom", *International Journal of Sociology* 32(4): 76–93.
4. Connell, R. W. 2005. *Masculinities*. Berkeley: University of California Press.
5. Cooke, L. P.; Gash, V. 2010. "Wives' Part-time Employment and Marital Stability in Great Britain, West Germany and the United States", *Sociology* 44(6): 1091–1108.
6. Fischer, T.; Liefbroer, A. C. 2006. "For Richer, For Poorer: The Impact of Macroeconomic Conditions on Union Dissolution Rates in the Netherlands 1972–1996", *European Sociological Review* 22(5): 519–532.
7. Härkönen, J.; Dronkers, J. 2006. "Stability and Change in the Educational Gradient of Divorce. A Comparison of Seventeen Countries", *European Sociological Review* 22(5): 501–517.
8. Jalovaara, M. 2001. "Socio-economic Status and Divorce in First Marriages in Finland 1991–1993", *Population Studies* 55(2): 119–133.
9. Jalovaara, M. 2003. "The Joint Effects of Marriage Partners' Socioeconomic Positions on the Risk of Divorce", *Demography* 40(1): 67–81.
10. Jonkarytė, A. 2003. „Moteris ir vyras: šeima, vaikai, darbas, lyčių vaidmenys“, in V. Stankūnienė, A. Jonkarytė, S. Mikulionienė, A. Mitrikas, A. Maslauskaitė. *Šeimos revoliucija? Iššūkiai šeimos politikai*. Vilnius: STI.
11. Kanopienė, V. 1998. "Women in Economy", in *Women in Transition. Voices from Lithuania*, ed. S. LaFont. NY, 68–80.
12. Lyngstad, T. H.; Jalovaara, M. 2010. "A Review of the Antecedents of Union Dissolution", *Demographic Research* 23(10): 257–292.
13. Maslauskaitė, A. 2008. „Moterų užimtumas ir lyčių kultūra: lyginamoji Lietuvos ir Europos šalių analizė“, in *Moterys, darbas, šeima*, ats. red. D. Marcinkevičienė. Vilnius: Vilniaus universitetas, 8–62.
14. Maslauskaitė, A.; Baublytė M. 2012. *Skyrybų visuomenė*. Vilnius: LSTC.
15. Motiejūnaitė, A. 2010. "Female Employment in Lithuania: Testing Three Popular Explanations", *Journal of Baltic Studies* 41(2): 237–258.
16. Oppenheimer, V. 1997. "Women's Employment and the Gain to Marriage: The Specialization and Trading Model", *Annual Review of Sociology* 23(1): 431–453.
17. Sigle-Rushton, W. 2010. "Men's Unpaid Work and Divorce: Reassessing Specialization and Trade in British Families", *Feminist Economics* 16(2): 1–26.

18. Stankuniene, V.; Maslauskaite, A. 2008. "Family Transformations in the Post-communist Countries: Attitudes towards Changes", in *People, Population Change and Policy Acceptance Study 1*, eds. Ch. Höhn, D. Avramov, I. E. Kotowska. Berlin: Springer, 127–157.
19. Stevenson, B.; Wolfers J. 2007. "Marriage and Divorce: Changes and Their Driving Forces", *Journal of Economic Perspectives* 21(2): 27–52.
20. Svarer, M.; Verner, M. 2006. "Do Children Stabilize Danish Marriages?", *Journal of Population Economics* 21(2): 395–417.
21. Tereškinas, A. 2011. *Vyrų pasaulis. Vyrai ir žaizdos vyriškumas Lietuvoje*. Vilnius: Baltos lankos.

AUŠRA MASLAUSKAITĖ, AIVA JASILIONIENĖ, DOMANTAS JASILIONIS,
VLADA STANKŪNIENĖ

Divorce and spouses' socio-economic resources

Summary

Lithuania is one of the EU countries with very high divorce rates that are almost stable for more than three decades. Nevertheless, the underlying social factors of this pronounced demographic trend remain understudied. The aim of this article is to identify the effect of husbands and wives' educational and economic resources on the stability of marriage. The study is based on the analysis of the census-linked dataset and thus covers the total first-time married population of Lithuania. The research results prove that low socio-economic resources are associated with higher divorce risk for the male subpopulation in Lithuania: low education and out of employment status alleviate the divorce risk. In the female subpopulation the effect of educational attainment has the same direction as in the male subpopulation but employment status has an opposite direction effect.

Key words: divorce, divorce factors, stability of marriage, socio-economic resources